

le še pri nominalni demokraciji in pluralizmu. Tudi kadar gre namreč za demokracijo in pluralizem sta to kljub konkretnim uresničitvam še vedno nedosegljivi obzorji. Duh in črka, ustvarjanje in določanje, tudi na tem področju nadaljujeta svoje nikoli dokončano srečevanje v minljivih podobah in upodobljeni neminljivosti.

ZDENKO ROTER

Kriteriji pravovernosti

(ali: zgodba o neuspelem poiskusu)

Ko me je uredništvo povabilo k zapisu o herezijah in ko sem prebiral uvodno besedilo, sem dolgo okleval in odlašal z odločitvijo, ali naj sodelujem ali ne. Odločil sem se za sodelovanje na poseben način, ki bo morda za koga nenavaden ali celo vprašljiv. Ponudil sem v ponovni natis svoje besedilo Kriteriji pravovernosti iz leta 1966, in to vsaj iz dveh razlogov. Najprej, ker mislim, da je besedilo navzlic morebitni obremenjenosti z jezikom tistega časa, še vedno smiselno in zanimivo in mi vsaj s svoje strani nimam kaj dodati. Potlej pa zato, da bi z besedilom govoril o sebi in o času šestdesetih let, ko smo kar številni intelektualci, zvečine člani komunistične stranke, poizkušali utirati pota takratne slovenske politične pomladi. In ker je bila komunistična stranka edini posedovalec politične moči, smo si, razumljivo, prizadevali rahljati, če že ne razbijati dogmatizem v njenih okvirih, saj smo bili prepričani, da je prav razkroj tega dogmatizma prvi pogoj za politične spremembe. S tem želim skromno prispevati k zgodovini boja slovenskega duha s političnim dogmatizmom, ki nam je povzročil toliko zla.

Pravovernost je kategorija, ki jo predvsem pozna ortodoksna teologija in najtrša praksa militantnih cerkvenih organizacij. V strogem pomenu besede si pod pravovernostjo torej predstavljamo natančno predpisano mišljenje in obnašanje človeka v zasebnem in družbenem življenju, ki ga vodi in usmerja hierarhična organizacija, katere vodstvo ima o sebi predstavo, da je a priori v posesti prav vseh resnic, da opravlja posebno poslanstvo in da je zato zmožno v vsakem trenutku presojati in razsojati, kaj je »dobro« in kaj je »zlo«. Eksistenca človeka kot individua, ki sprejema hierarhijo kot okvir delovanja, je mogoča zgolj v okviru te pravoverne organizacije, ki mu določa povsem natančno mesto v družbi in predpisuje, kaj sme in česa ne sme misliti in delati. Kolikor se človek ne vključuje tako v organizacijo in si dovoli podvomiti v ukaz, navdilo ali »resnico«, je izpostavljen možnosti suma ali obsodbe krivoverstva, reformatorstva, sektaštva, dejanja, ki lahko prikljče nadenj prekletstvo in izobčenje, uničenje, grmado ali izgon. Pregaňanje krivoverstva in krivovercev tako postane tudi posebno spričevalo, odlika pravovernika. Še več. Uspešnost pri odkrivanju krivih naukov in heretikov lahko prinese verniku tudi posebno priznanje organizacije in vzpon na družbeni lestevici. Za lovljenje krivovercev so ustanovljene elitne skupine posameznikov, institucije in organizacije, ki imajo glede tega posebne, »avantgardne« naloge. – Zgodovina človeštva, posebno v evropskem kulturnem krogu, nas opominja na veliko primerov te vrste. Povezana je zlasti z obdobjem totalne vladavine katoliške cerkve.

Tradicija pravovernosti v moderni družbi pa ni ostala le v okvirih religioznih organizacij, marveč je prišla tudi v politične, kulturne in druge človeške organizacije. Najdemo jo lahko v vseh organiziranih družbah in pomeni posebno obliko človekove odtujitve, v kateri človekovo odprtost in spontanost zamenja konformizem, licemerstvo in hinavščina. Pred njo tudi revolucionarna gibanja in organizacije niso imune. Pravovernost in vse ostale posledice, ki iz nje izvirajo, se uveljavljajo v teh organizacijah zlasti po izvedbi revolucionarnega udara v tistih primerih in trenutkih, ko si vodstvo revolucionarnega gibanja prilasti manjša skupina »poklicanih«, ki menijo, da je revolucionarno izkustvo njihov monopol in ki spontano revolucionarno izkustvo in težnje množic ter posameznikov podredijo strogo hierarhični organizaciji in njenim normam. Stalinistično obdobje nam nudi veliko primerov za to.

Odnosi podrejenosti in nadrejenosti, hierarhično načelo, so *tudi* v Zvezi komunistov Jugoslavije že nekaj časa ena od bistvenih zavor za polno afirmiranje komunistične organizacije v samoupravni družbi, ki je negacija hierarhične družbe. Če je strogo hierarhično urejena organizacija, ko »igrajo« člani samo strogo določeno vlogo v njenem centralno vodenem mehanizmu, še smiselna v situaciji neposrednega revolucionarnega spopada, je to že nekaj časa popoln anahronizem in eden od bistvenih virov krize v zvezi komunistov. Strogo izveden hierarhični sistem namreč počasi popolnoma absorbira človeško zavest, zavest pripadnika organizacije ali ustanove. Človeku se začne kazati kot njegova edina in pomembna skrb to, kar njemu ali drugemu o človeku ali stvari poreče nadrejeni. In če ta nadrejeni razpolaga tudi z močjo odločanja o osebni karieri, dohodku in drugih človekovih možnostih v svetu, postane težnja za pravovernostjo, po čimbolj hrupnem in zvestem izvajanju navodil od zgoraj poglavitna človekova življenjska skrb, ki ji praktično podredi prav vse. V skrajnih primerih se človeški individuum spremeni v človeško karikaturu, v žrtev svoje funkcijske razvrstitve, izgubi svoj osebni profil in se sprevrže v navadno orodje oblastniškega aparata, pa naj gre za politično, kulturno ali cerkveno organizacijo; v razosebljeni tip, ki ima sebe za odličnega delavca in velja tudi v očeh hierarhično deformiranih voditeljev kot primerek pravoverneža. Nadvse je tragično, kadar začne tak razčlovečeni človek, čeprav izvrstno orodje, svoj položaj razumevati kot nekakšen ideal, in ga skuša vsiliti tudi vsem tistim, ki se temu tako ali drugače upirajo. Kadar pa takšen »ideal« začne celo prevladovati v politični organizaciji, potem postane hinavščina podlaga »sožitja«. Ljudje ne le da hlinijo, marveč si prizadevajo, da bi hinavščino tudi zakrinkali. Prevladovati začne pravilo, da je najbolje biti neopazen, zakaj poguba lahko doleti vsakogar, ki se odlikuje: hierarhični sistem trpi le neizrazite ljudi. – Ne morem reči, da so bili ti pojavi pri nas splošni, prevladujoči, in da bi bili na hierarhičnem principu oblikovani odnosi med ljudmi edini odnosi v zvezi komunistov. Toda težnje te vrste so bile, človeške karikature so veljale kot vzrok odličnih delavcev, – kot rezultat želje, biti čimbolj neopazen – je obstajal; tisti, ki so postavljali določena vprašanja, so bili izpostavljeni nevarnosti, da se bo porodil dvom o njihovi pravovernosti. Brionski plenum je razkril tudi te podobe in situacije. Zdaj pa jih moramo tudi praktično preseči z drugačnimi odnosi in ureditvijo v zvezi komunistov.

V hierarhični organizaciji obstajajo vedno tudi svečeniki. In prav svečeništvo je v preteklosti *tudi* v zvezi komunistov povzročalo pri nekaterih komunistih prizadevanja, da bi se odlikovali kot pravoverni. Svečeniki so ljudje, navadni smrtniki. Najdemo jih na vseh ravneh, višjih in nižjih; imajo različne podobe in navade. O sebi navadno mislijo, da jim gre dolžnost, da dokončno presoajo pravovernost

mišljenja in obnašanja povprečnega komunista ali občana; da *morajo* zaključevati forumske ali javne diskusije z dokončnimi sodbami in ocenami, s katero postavijo »stvari na svoje mesto«, in tako meritorno ovrednotijo vse tisto, kar naj bi veljalo kot progresivno, socialistično in tisto, kar je nazadnjaško in protisocialistično. O sebi svečeniki menijo, da so (skoraj) nezmotljivi, zlasti seveda takrat, kadar govorijo »ex cathedra«. Mislijo, da je njihovo »zgodovinsko poslanstvo«, da neprestano učijo, in poučujejo ter tako pojasnjujejo in odkrivajo resnico »neukemu« pripadniku organizacije. Vztrajnost, s katero ponavljajo svoje recepte in rešitve, resnost, s katero vzdržujejo to svojo pedagoško držo, in prepričanje o svoji nezmotljivosti, je vsega občudovanja vredna.

Situacija, ki jo opisujemo, ima v naših slovenskih razmerah razen hierarhičnosti še svoje posebne vzroke. Mislim, da globlji vzroki zanjo pri nas počivajo zlasti v naši pretekli in polpretekli zgodovini, ki je obremenjena z duhovnim pastirovanjem političnega klerikalizma, s pomanjkanjem tradicije politične demokracije, ki bi lahko odpravljala čredno mentaliteto in pospravila s kompleksom voditeljstva, s prepričanjem, da je potrebno »neuki, neizobraženi narod« neprestano voditi in ga opominjati na tiste meje, ki pomenijo točko, ko postane človeško obnašanje »grešno«. Ljudska revolucija je s to tradicijo sicer radikalno pretrgala. Merila »pravovernosti«: pogum, doslednost, močatost, poštenost, odprtost in humanost, je uveljavilo življenje samo, v revoluciji angažirana večina. O moralnosti ali nemoralnosti (revolucionarnosti ali nerevolucionarnosti) ni razsojal svečenik v revolucionarnem gibanju, marveč so zahteve situacije same ovrednotile ponašanje posameznika v njegovih očeh in očeh drugih. Kolikor je prišlo do obsodb, pa so bile le te vedno posledica *množične* odklonitve kakega ravnanja, ne pa prekletstva svečenika. V tem času je svečeništvo, ki je hotelo voditi in poučevati o »zmotah in zablodah«, živelo pri nas samo v cerkveni instituciji. Pogubne posledice te medvojnne cerkvene svečeniške politike najbrž ni treba na dolgo razlagati. Koliko je tragičnih in individualnih zblod in usod ljudi, v katerih je ta cerkvena politika najprej ubila vero in zaupanje v človeka samega ter nato zahtevala brezpogojno poslušnost in upoštevanje kriterijev pravovernosti, ki so jih v imenu medvojnne cerkvene institucije formulirali njeni voditelji!

Ko se voda revolucije umakne v strugo mirnega snovanja in življenja, ko se ljudje, utrujeni in vznemirjeni od naporov, vrnejo v družine, stanovanja in na delovno mesto, spet nastane ozračje za prosvetitelje in voditelje, ki jim je Usoda namenila to mesto. Hierarhični odnosi zaplodijo tudi kult svečnikov. In prav ta kult ustvarja *situacije*, v katerih mnogi ljudje presojujejo svoje dolžnosti tako, da jih formulirajo le na podlagi mnenja tega in tega vodilnega tovariša, in tako včasih naravnost slepotno poskušajo uveljaviti v življenju rešitve, ki so v popolnem nasprotju z zdravo pametjo. Naj navedemo primere? Stalinistična doba nas nanje kričeče opozarja. Kitajska »kulturna revolucija« še posebej. V birokratsko hierarhičnih odnosih se ljudje odločajo za tega ali onega »vodilnega«, načrtujejo svojo prihodnost tako, da ga »opozarjajo« na svojo brezmejno zvestobo do njega in njegovih idej, ter mrzlično iščejo priložnost, da se uvrste med tiste izbrane svečnikove občudovalce, ki imajo to izjemno čast, da smejo prisostvovati njegovim občasnim intelektualnim(?) ritualom, da bi tako postali vsaj ministranti v zbornih ceremonijah. Veseli so tudi, če smejo biti vsaj gonjači v lovih na krivoverce. V tem mnogokrat sodelujejo tudi sredstva množičnega obveščanja, ki polnijo svoje strani in oddaje prečesto ne na podlagi, *kaj* je kdo povedal ali napisal, marveč, *kdo* je to storil. Ali ne srečujemo takih in podobnih situacij navzlic uveljavljanju samoupravne prakse, tudi pri nas? Prihodnja organizacija in praksa zveze komunistov mora

radikalno pomesti tudi z »nedotakljivimi« svečeniki in vzpostaviti v organizaciji trajen dialog kot bistveno komunikacijo med ljudmi.

Hierarhično deformirana organizacija potrebuje razen dogmatiziranih pravil obnašanja vedno tudi dogmatizirane družbene programe, ki jih oslanja na določene »svete knjige«. V zvezi komunistov prav gotovo *nikoli* v njeni zgodovini ni *prevladovalo* to stanje. Toda v preteklosti in v sedanjosti se srečujemo z ravnanji posameznih pravovernežev, ki preizkušajo in vrednotijo marksistično pravovernost poljubnega avtorja tako, da njegova stališča mehanično primerjajo s citati, iztrganimi iz posameznih del klasikov marksizma-leninizma. Tako npr. (zares samo kot primer) naš bojevnik za pravovernost odkrije citať, da je »religija opij za ljudstvo«, in že meri z njim članke, izjave in nastope vsakogar, ki skuša povedati stvar kako drugače. Nato ubere zasebna pota do resničnih ali potencialnih istomišljenikov ter še pri njih izrazi svoje ogorčenje. V javen dialog ali polemiko noče, ker bi to bilo zanj »ponižujoče«, ali pa se za to izjemoma vendarle odloči. Kadar pa to stori, opravlja svojo dolžnost »obrambe pravovernosti« vzvišeno. Njegova dolžnost se konča s tem, da opozarja na pogubne posledice krivih naukov in nazorov. Zanj se je marksizem začel in končal pri citatih iz klasičnih del. Klasiki so rešili vsa vprašanja preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. In če praksa ne uboga, potem so krivi tisti, ki ne »znajo« ali »nočejo« uporabljati učenih resnic, že zdavnaj dognanih rešitev. Bojevnik za pravovernost te vrste si domišlja, da je nekakšen reprezentant svetega oficija – urada za čuvanje vere, varuha pravovernosti, čeprav se sam osebno izreka zoper vsako vero. Za svojo osebno uporabo začne sestavljati indeks pregrešnih člankov, izjav in nastopov in jih ponudi v trenutku, ko se mu dozdeva, da je prišel čas organiziranega »lova na krivoverce«. Ali ni napočil skrajnji čas, da tudi s takimi bojevniki končamo? Ali ni mogoče te težnje preseči le s popolnoma odprto konfrontacijo mnenj o vseh vprašanjih našega časa in zveze komunistov? »Pravovernega« marksizma po mojem mnenju namreč enostavno ni, ker je marksizem kot odprta ideologija v svojem bistvu dialog par excellence. Pravoverni marksizem je možen le tedaj, če se povrnemo v čas Stalinovega diamata in postuliramo marksizem kot čisto dogmo. In v tem pogledu mora priti do polne veljave pravica in *seveda tudi odgovornost* mlade generacije do vpraševanja o vsem. Vsaka generacija živi iz svojih nalog in v svojem horizontu. Le iz njih more moralno rasti. Tudi mladi generaciji morajo naš sistem in odnosi v zvezi komunistov to docela omogočiti, saj sinovi in hčere ne morejo živeti in moralno rasti samo iz hvaležnosti do bojev, ki so jih izvojevali njihovi očetje in matere. Dialog v zvezi komunistov, dialog, ki ne bo le diskusija in izmenjava nazorov, marveč zavestno prizadevanje človeka, da se popolnoma odpre sočloveku, je najboljši način za premagovanje namišljenih in resničnih dilem ob vprašanju kontinuitete generacij v zvezi zunaj nje. To ne pomeni, da odrekamo pravice večini, da uveljavlja svoje rešitve kot obče rešitve. Toda pota do teh občih rešitev naj bodo tlakovana s »hierarhijo« argumentov, ne pa s hierarhijo monopolov.

Delovanje komunistov mora biti predvsem iz *notranjih potreb* spodbujeno in prizadeto, človeško doživeto, izhajati mora iz človeka kot individua in šele v drugi vrsti *zaradi posledic pripadanja organizaciji*. To pa zahteva javno angažiranje (in ne »nošenje« prepričanja za zasebno uporabo) v vseh institucionaliziranih oblikah naše demokracije, pa tudi v vsakodnevnih priložnostih komuniciranja s soljudmi kjerkoli. Javno angažiranje terja neprestano opredeljevanje, zavzemanje stališč, kritičen odnos do sebe in do ravnanja drugih, ne glede na mesto na družbeni lestvici, ki ga zavzema(š). Angažiranje ne more biti *le* pojasnjevanje določenih konkretnih situacij, poudarjanje idejnih vidikov, posledic in vzrokov kakega rav-

nanja, še manj pa le sklicevanje na kongrese ali plenuma in njihovo razlaganje. Angažiranje kot neprestana miselna in akcijska prisotnost v dogajanju je tveganje zaradi odprtosti in javnosti človekove prakse, ki najde svoje potrdilo in pritrđen odziv v družbenem okolju ali pa doživi svojo negacijo, zavrnitev. Družbena praksa je edini kriterij pravovernosti. Samo tako je mogoče pogumno naprej.

Post festum: ko sem spet in spet prebiral svoje besedilo, sem zlahka odkril v sebi tistega časa veliko naivnost, morda zaletavost, a vendarle tudi neuničljive težnje po razkrivanju resnice. Zato ima tekst v mojih očeh še danes svojo ceno in vrednost. Hkrati pa sem, po pretečenih 25 letih od njegove objave prišel do zaključka, da ni mogoče »upati, da se zaključuje obdobje konstantnih borb med dogmo in antidogmo, obdobje konstrukcije in dogmatizacije socialnih utopij« (iz uredniškega uvodnega besedila). Dvatisočletna zgodovina človeštva namreč pričuje, da pomeni spopad med institucionalnim in spontanim v družbi univerzalno zakonitost v njenem razvoju doslej in poslej. Dogmatizem je povezan z institucionalnim, antidogmatizem pa s spontanim. Neuničljiva težnja človeškega duha k svobodi zato trajno ustvarja herezije, ki so in bodo ostale trajno spričevalo prometejstva.